

‘कोविड-१९’ आणि मनोरंजनाची माध्यमे

अमोल रामसिंग कोल्हे

खासदार, शिरूर मतदार संघ.
अभिनेता, दिग्दर्शक, निर्माता
dramolkolhe80@gmail.com

‘कोविड-१९’ महामारीने अख्ख्या जगाला खीळ घातली आहे. यातून मनोरंजनाचा उद्योग तरी कसा सुटणार? ‘कोविड-१९’चा घट्ट विळखा मनोरंजनाच्या माध्यमांवरही पडला आहे आणि त्यातून अनेक गंभीर स्वरूपाचे प्रश्न निर्माण झाले आहेत. उदाहरणार्थ, मनोरंजनाची माध्यमे या आक्रमणाला कसे तोंड देतील? मनोरंजनाचा व्यवसाय यानंतर तग धरेल काय? तग धरताना त्याला कोणकोणत्या आव्हानांना सामोरे जावे लागणार आहे? कोविडोत्तर काळात मनोरंजनाचे स्वरूप कसे असणार आहे? त्याचे अर्थकारण कसे असेल? त्याचे पर्यावरण कसे असेल? आता प्रस्थापित असलेली व्यवस्था कायम राहील की नवी व्यवस्था जन्माला येईल? इत्यादी, इत्यादी. या प्रश्नांचा वेध घेण्याआधी ‘कोरोना’ महामारी सुरू होण्यापूर्वी या मनोरंजनाच्या उद्योगाची स्थिती कशी होती? आणि ‘कोविड-१९’ संकटकाळात ती कशी आहे? याचा शोध घेणे आवश्यक आहे. मी शिरूर मतदारसंघाचा लोकनियुक्त खासदार आहे. गेली दोन दशके मराठी नाट्य, चित्रपट आणि मालिका या क्षेत्रांमध्ये अभिनेता, सूत्रसंचालक, पटकथाकार, निर्माता अशा अनेक स्तरांवर कार्यरत आहे. प्रस्तुत लेखात मी मनोरंजनाच्या माध्यमांपुरते माझे विचार मांडणार आहे. मतदार संघाचे ‘कोविड-१९’ संदर्भातील प्रश्न मांडण्याची ही जागा नाही.

१.

१९ मार्च २०२० रोजी ‘शूटिंग थांबवा’ अशा स्वरूपाच्या सूचना आल्या. आमची ‘स्वराज्य जननी जिजाऊ’ ही मालिका आम्ही थांबवली. त्याचवेळी मी संसदेत मागणी केली की, “विम्यामध्ये कोविड आजाराचा

समावेश करावा.” ज्या क्षेत्रात मी कार्यरत आहे त्या चित्रपट, मालिका क्षेत्राला ‘उद्योग’ म्हटले जाते, पण उद्योगाचा दर्जा मात्र दिला जात नाही. वास्तविक पाहता, ही अनेक दशकांची शोकांतिका आहे. त्यामुळे या विषयाला आपण प्रारंभीच हात घालावा यादृष्टीने संसदेतील आमच्या काही सहकारी खासदारांनी व मी चित्रपट उद्योगाला आणि आता दूरचित्रवाणी उद्योगाला एक ‘उद्योग’ या नात्याने मान्यता द्यावी अशी ठोस मागणी केली. ‘सिंटा’ या चित्रपट उद्योगाशी निगडित कलावंतांच्या संघटनेच्या सचिव असणाऱ्या अमित बहल यांच्याबरोबर माझ्या सातत्याने चर्चा होत होत्या. आमच्या या नाटक, चित्रपट, दूरचित्रवाणी क्षेत्रात काम करणाऱ्या लोकांचे कामाचे तास नक्की नाहीत, कामगारांची सुरक्षिततेच्या दृष्टिकोणातून फारशी काळजी घेतली जात नाही, त्यांना कोणालाही विम्याचे संरक्षण नाही, विविध प्रकारचे कर्ज उचलण्यासाठी त्यांना ग्राह्य मानले जात नाही. या क्षेत्रात काम करणाऱ्या लोकांच्या अशा विविध प्रकारच्या समस्या आहेत. या सर्व समस्या एकेक करून संसदेच्या पटलावर मांडून त्यांचा पाठपुरावा करण्याचा माझा निर्धार होता. पण अचानक ‘कोविड-१९’चा घाला पडला आणि संसद स्थगित करण्यात आली.

नाटक, चित्रपट, दूरचित्रवाणी मालिका, वेब प्लॅटफॉर्म (यापुढे त्यांचा आपण ओटीटी असा उल्लेख करू या ओटीटी म्हणजे (Over The Top) अशा वेगवेगळ्या मनोरंजनाच्या माध्यमांचा आपण विचार करू या.

प्रारंभी आपण दूरचित्रवाणी या अलीकडच्या काळात प्रेक्षकांवर सर्वाधिक प्रभाव गाजवणाऱ्या माध्यमाचा विचार करू या. दूरचित्रवाणी उद्योगात चित्रपटाच्या तुलनेत कमी पैसे मिळतात, ही गोष्ट खरी आहे. पण त्यातील उत्पन्नाचे सातत्य हे चित्रपटापेक्षा अधिक लक्षणीय आहे. दूरचित्रवाणी उद्योग हा मनोरंजनाच्या क्षेत्रातील एकमेव असा उद्योग आहे की जो दिवसाच्या तत्वावर मानधन मिळवून देणारे काम देतो. जुन्या भाषेत बोलायचे तर रोजंदारीवर काम उपलब्ध करून देतो. रोजंदारीवर काम करताना मिळणारा मेहनताना मात्र रोजगारांप्रमाणे त्याच दिवशी न मिळता कराराप्रमाणे मालिकेचा किंवा कार्यक्रमाचा पहिला भाग प्रदर्शित झाल्यानंतर दोन किंवा तीन महिन्यांनंतर मिळतो. ही एक प्रकारची ‘ग्लॅमरस रोजंदारी’ आहे. कलाकारांना त्यांचे मानधन करारानुसार एखाद्या महिन्याने किंवा दोन तीन महिन्यांनी मिळते. बाकीच्या घटकांना मात्र त्याहून थोडे उशीरा मिळते.

दूरचित्रवाणीच्या बाबतीत एक महत्वाचा मुद्दा आहे तो म्हणजे बौद्धिक संपदा हक्कांचा! (इंटेलेक्च्युअल प्रॉपर्टी राईट्स). वाहिन्या व निर्माते यांच्यात जे करार होतात, ते बरेचसे एकांगी असतात. उदा. एखाद्या मालिकेचे पुनःप्रक्षेपण झाले तर त्या मालिकेचा निर्माता, दिग्दर्शक, अभिनेता, लेखक आणि अन्य कोणत्याही घटकाला त्याचा फायदा मिळत नाही. तसेच एखादी मालिका लोकप्रिय झाली, तिचा टीआरपी वाढला तर त्याचाही फारसा फायदा मालिकेच्या निर्मात्याला व अन्य घटकांना होत नाही. कारण मालिकांचे करार होताना ते प्रत्येक एपिसोडच्या मानधनावर होत असतात. काही वाहिन्या टीआरपी चांगला असेल तर प्रोत्साहन भत्ता

देतात. पण त्या टीआरपीचा एकेक अंश (पॉइंट) वाढवत नेण्यासाठी मालिकेच्या निर्मितीत लेखक, निर्माता, दिग्दर्शक, कलाकार, तंत्रज्ञ आदी घटक अफाट कष्ट घेतात, जीवाचा आटापिटा करतात. पण मौजेची गोष्ट म्हणजे जो प्रोत्साहनपर भत्ता निर्मात्याला मिळतो तो अक्षरशः एका कलाकाराच्या एका दिवसाच्या मानधनाएवढाच असू शकतो. यातली आणखी एक महत्त्वाची बाजू म्हणजे हा टीआरपी सातत्यपूर्ण असला तरच त्यातून संबंधितांना काही मिळू शकते, अन्यथा तेही नाही. मी जेव्हा दूरचित्रवाणीचे माध्यम शाश्वत आहे असे म्हणतो, तेव्हा मला या माध्यमाद्वारे करण्यात येणाऱ्या माध्यमाच्या सातत्यपूर्णतेबद्दल सांगायचे असते, हे लक्षात घ्यायला हवे. दूरचित्रवाणीवरील मालिकांच्या बाबतीत आणखी एक मुद्दा ध्यानात घ्यायला हवा तो असा की, वाहिन्यांकरिता निर्माण झालेल्या मालिकांचे किंवा कार्यक्रमांचे स्वामित्व हक्क हे निर्मात्याकडे नसतात, तर ते वाहिन्यांकडे असतात.

दैनंदिन मालिका जेव्हा बनतात, तेव्हा त्यात काम करणारे कलाकार, लेखक, दिग्दर्शक, तंत्रज्ञ, निर्माता ते स्पॉट बॉय हे सर्व जण आपल्या आयुष्यातील काही दिवस, काही महिने, काही वर्षे त्यांच्या निर्माणात व्यतीत करत असतात. पण त्यामानाने त्यांना फारसे उत्पन्न मिळत नाही. एखादी व्यक्ती नोकरी करत असेल तर तिला निवृत्ती वेतन, भविष्य निर्वाह निधी मिळत असतो. अशा स्वरूपाचा कोणताही फायदा या वरील घटकांना मिळत नाही. कारण या दूरचित्रवाणीच्या व्यवसायाला 'व्यवसाय'चा दर्जा अद्याप मिळालेला नाही.

हीच स्थिती चित्रपटांबाबतही आहे. अत्यंत अनिश्चित असा हा व्यवसाय आहे. कोणालाही चित्रपटांच्या यशस्वितेचे गणित मांडता आलेले नाही. एका वर्षात आपल्या देशभरात विविध भाषांमध्ये हजारो चित्रपट बनतात. त्यातले मोजकेच चित्रपट आर्थिक दृष्टीने यशस्वी होतात, चित्रपटाच्या परिभाषेत 'हिट' होतात.

मराठी चित्रपटांच्या बाबतीत बोलायचे झाले तर वर्षभरात साधारणपणे शंभर ते दीडशे चित्रपट बनतात. त्यातले अगदी हातांच्या बोटावर मोजता येण्याजोगे चित्रपट यशस्वी ठरतात. मराठी चित्रपटांकडे मजबूत असे वितरणाचे जाळे नाही ही मोठी शोकांतिका आहे. काही वाहिन्या आणि बहुराष्ट्रीय कंपन्यांनी निर्माण केलेले थोडेसे चित्रपट वगळता जवळपास नव्वद टक्के मराठी चित्रपट हे एकल निर्मात्याचे किंवा काही व्यक्तींनी एकत्र येऊन निर्माण केलेल्या संस्थांचे असतात. चित्रपटाच्या निर्मितीचा खर्च वेगळा, त्याच्या वितरणाचा आणि जाहिरातींचा खर्च वेगळा असतो. अनेक निर्मात्यांना याबाबतीत दम लागतो. प्रादेशिक भाषांच्या बाबतीत बहुतेक ठिकाणी हे चित्र दिसते. दाक्षिणात्य चित्रपटसृष्टी याला अपवाद आहे, याचे कारण प्रेक्षकांचा भाषाभिमान आणि अन्य भाषिक चित्रपटांची स्पर्धा नसणे हे आहे. महाराष्ट्रात देशातील सर्वात मोठी अशी हिंदी चित्रपटसृष्टी कार्यरत आहे. त्यामुळे मराठी चित्रपटांना सर्वप्रथम स्पर्धा करावी लागते ती हिंदी चित्रपटांशी. दोन्ही भाषांच्या टेरिटरीज एकच असल्यामुळे त्याचा मोठा फटका मराठी चित्रपटांना

बसतो. या गोष्टीला असणारा एक पैलू म्हणजे चित्रपटांचा निर्मिती खर्च. आजही मराठी चित्रपट साधारणपणे तीन ते चार कोटी रुपयांत बनतो, पण हिंदी चित्रपटांचे बजेटच शंभर कोटींच्या आसपास असते. त्यामुळे निर्मितीमूल्यांतील या तफावतीशी मराठी चित्रपटसृष्टीला स्पर्धा करावी लागते. एकाच चित्रपटगृहात शंभर कोटींच्या चित्रपटाशी चार कोटींचा मराठी चित्रपट स्पर्धा करतोय हे चित्र फारसे आशादायक नाही.

मल्टिप्लेक्स चित्रपटगृहांत मराठी चित्रपटांसाठी राखीव वेळा नाहीत, त्यामुळेही काही प्रश्न निर्माण होतात. चित्रपटांची प्रेक्षक संख्या वाढविण्याच्या दृष्टिकोणातून आजवर कोणत्याच घटकाने ठोस प्रयत्न केले गेलेले नाहीत. अशा प्रयत्नांचे सूतोवाच होते, पण नंतर फारसे घडत नाही. महाराष्ट्राच्या ग्रामीण भागात छोटी चित्रपटगृहे हवीत. मागील सरकारमधील परिवहन मंत्री दिवाकर रावते यांनी एक कल्पना मांडली होती की, एसटीच्या थांब्यावर कमी प्रेक्षक क्षमतेची चित्रपटगृहे असावीत व त्या चित्रपटगृहांमध्ये मराठी चित्रपट प्राधान्याने दाखवले जावेत. परंतु त्याबाबतीत नंतर काही झाले नाही. मोबाईल थिएटर्सची कल्पनाही राबवायला हवी. एक साधेसे गणित मांडूया. वर्षाला बावन्न आठवडे आणि वर्षभरात मराठी चित्रपटनिर्मिती साधारणपणे दीडशे चित्रपटांची. आठवड्याला तीन मराठी चित्रपट असे गणित. पण चित्रपट प्रदर्शनाचे हंगाम पाहता, चित्रपट प्रदर्शनासाठी जेमतेम अड्डावीस ते तीस आठवडे मिळतात. परिणामी, चित्रपटगृहांची कमतरता, वितरणाच्या जाळ्यांचे प्रश्न याबरोबरच शक्तिशाली नेटवर्कच्या किंवा बहुराष्ट्रीय कंपन्यांच्या चित्रपटांपुढे छोट्या निर्मात्यांचे चित्रपट कसे उभे राहणार? अशा अनेक प्रश्नांनी मराठी चित्रपटसृष्टी भंडावून गेली आहे.

चित्रपटनिर्मिती हा व्यवसाय मानून यात उतरणारे निर्माते किती आहेत? आणि एखादा चित्रपट निर्माण करून बाजूला सरणारे निर्माते किती आहेत? हे फारसे पुढे न आलेले पण अत्यंत महत्वाचे प्रश्न आहेत. याचे उत्तर द्यायचे झाले तर नव्वद टक्क्यांपेक्षा अधिक मंडळी ही दुसऱ्या गटात मोडणारी आहेत, असे देता येईल. याचबरोबर निर्माण होणारा वेगळा मुद्दा म्हणजे काही कलाकार, तंत्रज्ञ हे आपण ज्या फांदीवर बसलो आहोत तीच फांदी तोडण्याच्या प्रयत्नात असलेले दिसतात. आपला एखादा चित्रपट चालला की आपल्या भोवती ठरावीक पत्रकारांचे कोंडाळे तयार करून, सोशल मीडियावर पेड प्रसिद्धी करून ते माध्यमांत हवा निर्माण करतात व पुढील चित्रपटांसाठी आपले मानधन वाढवतात. वास्तविक पाहता असे करण्यात काही चूक नाही. चलतीच्या काळातच पैसे कमवायचे असतात. ते जरूर कमवावेत. पण त्यांचा पुढचा चित्रपट निश्चितपणे चालेल याची खात्री कोणी देऊ शकते का? आपल्या मराठी चित्रपटव्यवसायाला ऊर्जितावस्था प्राप्त करून देण्यासाठी धडपडणारे किती आहेत हा एक प्रश्नच आहे. हिंदी चित्रपटातील आघाडीचे कलाकार आपल्या चित्रपटांच्या यशस्वितेची जबाबदारी उचलतात. ते अनेकदा मानधन म्हणून एखाद्या विभागाच्या वितरणाचे हक्क घेतात. त्यामुळे आपसूकच त्यांच्यावर तो चित्रपट यशस्वी करण्याची जबाबदारी पडते.

मराठी चित्रपटसृष्टीत अद्याप हा विचार रुजला नाही. त्यात निर्मिती आणि खर्चाचे व्यस्त प्रमाण असल्याने सगळं मराठी चित्रपटसृष्टीचे जहाज डुबू शकते हे सर्वांनी लक्षात घ्यायला हवे.

आता आपण मराठी नाटकाविषयी विचार करू या. दूरचित्रवाणी वाहिन्या नाट्यनिर्मिती क्षेत्रात उतरल्यामुळे मराठी नाट्यसृष्टीला चांगले दिवस आले आहेत असे चित्र उभे राहिलेले दिसते. पण ते आभासी आहे, हे लक्षात घेणे आवश्यक आहे. हाताशी वाहिनी असल्यामुळे मराठी नाटकांची जाहीरात मोठ्या प्रमाणात होताना दिसते. खरं म्हणजे मराठी नाट्यक्षेत्र प्रचंड प्रमाणात डळमळीत झालेले आहे. नाटकांचा निर्मिती खर्च वाढलेला आहे. बऱ्याचशा नाटकांमध्ये मालिकांमधील कलाकार काम करत असतात. कलाकारांची दिवसभराची शूटिंग आटोपल्यावर प्रयोगाच्या ठिकाणी पोहचायला त्यांच्याकरिता विमानाच्या तिकिटांची किंवा खाजगी वाहनांची सोय करावी लागते. परिणामी नाटकांचा खर्च वाढतो. त्याप्रमाणात प्रेक्षक मराठी नाटकांकडे वळत नाहीत हे सत्य आहे. गावोगावची नाट्यगृहे चांगल्या स्थितीत नाहीत, त्यामुळेही ग्रामीण भागात कलाकार जायला नाखूश असतात. मराठी नाटक अद्यापही पारंपरिक सादरीकरणाच्या वेढ्यात असल्याने ते नव्या प्रेक्षकाला आपल्याकडे आकृष्ट करून घेण्यात फारसे यशस्वी ठरत नाही, ही वस्तुस्थिती आहे.

यावर उपाय म्हणून सादरीकरणाचे काही नवीन प्रयोग केले गेले आहेत. डिजिटल स्क्रीनचा नाटकाच्या नेपथ्यासाठी वापर करून नाटक सादर केले जाते. पण सर्व ठिकाणी अशा प्रकारची सोय उपलब्ध नसते. मी स्वतः 'शिवपुत्र संभाजी' या महानाट्याच्या निमित्ताने एक वेगळा प्रयोग केला. हे महानाट्य संपूर्णपणे ध्वनिमुद्रित आहे. ध्वनिमुद्रित नाटकात आपणांस अभिनय कसा करता येईल? याविषयी मला धास्ती वाटत होती. पण प्रयोग सादर करताना ती धास्ती दूर झाली. या महानाट्यात आम्ही काही क्लृप्त्या योजल्या. त्यातील एक म्हणजे छत्रपती संभाजी महाराजांच्या आठ एंट्रीज घोड्यावर बसून आहेत. प्रेक्षकांमध्ये यामुळे थरार उत्पन्न होतो. या प्रयोगांचे एक वैशिष्ट्य म्हणजे साधारणपणे आठ ते दहा हजार प्रेक्षक एकाच वेळी हे महानाट्य पाहात असतात. त्यांना गुंगवून ठेवण्यासाठी या क्लृप्त्या उपयुक्त ठरतात. याच्या जोडीला रोह्याला आणि परळीला आम्ही जेव्हा 'शिवपुत्र संभाजी' या महानाट्याचे प्रयोग केले तिथे आम्ही शिवसृष्टी उभी केली. शिवकालीन वस्तू, पोशाख, हत्यारे, नाणी, सिंहासने, आहारविहाराच्या पद्धती, जनरीती, ग्रामव्यवस्था ह्यांचे प्रदर्शन तिथे उभे केले. या सर्वांची माहिती द्यायला आम्ही त्याच गावांतली चुणचुणीत मुलं निवडली. या प्रदर्शनासाठी रांगा लावून हजारोंच्या संख्येने शाळांमधील विद्यार्थ्यांनी, जनतेने याचा लाभ घेतला. असे उपाय सदैव करता येणे अवघड आहे. पण मोठ्या निर्मितीखर्चाला सांभाळण्यासाठी असे प्रयोग करता येऊ शकतात. प्रेक्षकांना नाट्यगृहाकडे खेचून आणण्यासाठी आवश्यक ते नवे प्रयोग आता केले जात नाहीत ही वस्तुस्थिती आहे.

मराठी रंगभूमीवरील कलाकारांना, तंत्रज्ञांना, पडद्याआड काम करणाऱ्या व्यक्तींना फारसे मानधन मिळत नाही, ही बाब आवर्जून नोंद घेण्याजोगी आहे. ज्या प्रमाणात निर्माता नाटकात पैसे गुंतवतो, लेखक-दिग्दर्शकासह सर्व घटक ज्या प्रमाणात मेहनत करतात, त्या प्रमाणात त्याला पैसे मिळत नाहीत. यावर एक उपाय काढण्याचा आम्ही प्रयत्न केला होता. मी कलावैभवच्या 'शंभूराजे' या नाटकात शंभूराजांचे काम करत होतो. 'राजा शिवछत्रपती' मालिकेच्या दरम्यान हे नाटक बंद होते. मालिका यशस्वी झाल्यानंतर तिचा फायदा 'शंभूराजे' या नाटकाला होऊ लागला. त्यावेळी वाढत्या नफ्याचा फायदा सर्वांना मिळावा यासाठी आम्ही एक धोरण राबविले. त्या धोरणानुसार सर्वानुक्रमे प्रत्येक कलाकाराची टक्केवारी निश्चित करून नफ्याची वाटणी (निर्मात्याचा खर्च वजा करून उरलेली रक्कम) करण्याचे ठरविले आणि त्याप्रमाणात कलाकारांना मानधन द्यायला प्रारंभ केला. मात्र हे करण्याकरिता व्यवहारात कमालीची पारदर्शकता असणे तसेच हे सारे राबवण्याचे धैर्य असणे आवश्यक आहे.

'कोविड-१९'पूर्व काळात मराठी दूरचित्रवाणी, चित्रपट आणि नाटकांची स्थिती वरीलप्रमाणे होती. 'कोविड-१९'च्या आक्रमणाने जी काही व्यवस्था या मराठी मनोरंजनाच्या दुनियेची होती, ती व्यवस्थाच उद्ध्वस्त केली.

२.

१९ मार्च २०२० रोजी मनोरंजनाची दुनिया शांत झाली. 'कोविड-१९' मुळे टाळेबंदी झाली आणि १८४३ पासूनची रंगभूमी, १९१३ पासूनचा चित्रपट शांत झाला. हे अनपेक्षित होतं, भयावह होतं. पुढे काय होणार याची कोणालाही शाश्वती वाटत नव्हती. सगळं ठप्प झालं. मुंबई हे चित्रपट, दूरचित्रवाणी व नाट्यव्यवसायाचे देशाचे केंद्रस्थान आहे. लाखो कलावंत, लेखक, दिग्दर्शक, निर्माते, तंत्रज्ञ, संगीतकार, गायक, गायिका, वादक, प्रकाशयोजनाकार, संकलक, रंगभूषाकार, कॅमेरामन, स्पोर्टबॉय आदी घटक मुंबईत आहेत. आणि ते सारे क्षणात बेरोजगार झाले. सुरुवातीलाच मांडल्याप्रमाणे ही सारी 'ग्लॅमरस रोजंदारी'वर काम करणारी मंडळी आहेत. यातील अनेकांचे तीन महिन्यांचे पैसे मे-जून महिन्यांपर्यंत कराराप्रमाणे मिळतील, पण जर टाळेबंदी उठली नाही तर मात्र अनेकांची आर्थिक स्थिती बिकट होणार आहे. वर्तमानपत्रांत काही कलाकारांनी आत्महत्या केल्याच्या बातम्याही येऊ लागल्या आहेत. टाळेबंदी उठली आणि हे मनोरंजनक्षेत्र योग्य काळजी घेऊन सुरू झालं तरी, प्रचलित व्यवस्थेप्रमाणे नंतरचे दोन-तीन महिने त्यांना कोणतेही उत्पन्न मिळणार नाही. त्यामुळे परिस्थिती अधिकाधिक बिकट होण्याची शक्यता आहे.

निर्मात्यांसमोरील एक संकट वेगळेच आहे. चित्रीकरण बंद झाल्यापासून मालिकांसाठी, चित्रपटांसाठी उभे केलेले सेट्स, त्यांची भाडी, त्यांना सांभाळण्याचा खर्च या सान्या गोष्टींमुळे त्यांचं कंबरडं मोडलेलं आहे. आपल्या चित्रपटांसाठी, मालिकांसाठी त्यांनी मोठ्या प्रमाणात भांडवली बाजारातून कर्ज उभी केलेली आहेत. व्याजाला झोप नसते, असे म्हणतात. कोणत्याही प्रकारचं उत्पन्न नसताना उभारलेल्या कर्जावरील व्याज निर्मात्यांना त्रासदायक ठरते आहे.

मोठ्या कलावंतांखेरीज जे अन्य सारे घटक आहेत, त्यांचे प्रश्न गंभीर होत चालले आहेत. घरांचे हप्ते कसे द्यायचे इथपासून रोजच्या जेवणासाठी काय करावे असाही प्रश्न त्यांच्यापुढे उभा आहे. मध्यंतरी एका ज्येष्ठ अभिनेत्रीचा मला फोन आला होता. त्या सांगत होत्या की, मनोरंजन क्षेत्र बंद झाल्याने पैसे येणं थांबलं व ग्लॅमरच्या क्षेत्रात असल्याने जिथं अन्नधान्याची पॅकेट्स वाटतात तिथं जाता येत नाही. यातून मार्ग कसा काढावा? काही घरांत पती-पत्नी दोघेही याच क्षेत्रांत आहेत किंवा एखाद्या घरातील कर्ती व्यक्ती या क्षेत्रात आहे, त्यांच्यासमोर निर्माण झालेल्या आर्थिक संकटाची कल्पना करणे अवघड आहे.

वाहिन्यांसमोर वेगळे संकट उभे राहिले आहे, ते म्हणजे त्यांना मिळणाऱ्या आर्थिक स्रोतांमधील कपात. ते मोठं नुकसान व त्याबरोबरीने प्रेक्षक तुटण्याची भीती. आपल्या मालिकांमुळे ठरावीक प्रेक्षक प्रत्येक वाहिनीने बांधून घेतला आहे, तो गमावला असण्याची शक्यता आहे. 'कोविड-१९'मुळे सर्वाधिक जुन्या असलेल्या व आपला पारंपरिक प्रेक्षक सांभाळून असलेल्या वाहिन्या आणि नवजात वाहिन्या अशा सर्व जवळपास एकाच स्तरावर आलेल्या आहेत. जीआरपी (Gross rating points) मध्ये खूप पुढे असलेल्या आणि मागे असलेल्या वाहिन्यांमधील अंतर जवळपास मिटले आहे. या एका टाळेबंदीच्या दणक्याने काही वाहिन्यांची अनेक वर्षांची मेहनत अक्षरशः निकामी करून टाकली.

चित्रपटसृष्टीची अवस्थाही अशीच बिकट आहे. शंभर, दीडशे कोटींचे कितीतरी चित्रपट बनून तयार आहेत. पण त्यांना चित्रपटगृहे नाहीत. जोपर्यंत लोकांच्या मनातील कोविडची भीती कमी होणार नाही, तोपर्यंत प्रेक्षक मोठ्या संख्येने चित्रपट पाहायला बाहेर पडणार नाहीत, ही वस्तुस्थिती आहे.

याबरोबरच जे नवे चित्रपट प्रकल्प होऊ घातले आहेत, त्यांच्या निर्मात्यांच्या मनावर वेगळे सावट आले आहे. चित्रपट दाखवल्या जाणाऱ्या चित्रपटगृहांची स्थिती पूर्वीपासून वाईट होती, ती अधिक वाईट बनली आहे. ग्रामीण भागातील एक पडदा चित्रपटगृहांचे यातून वेगळे प्रश्न निर्माण झाले आहेत तर शहरी भागांतील अनेक मॉल्समधील चित्रपटगृहांच्या उत्पन्नावर हे मॉल्स तग धरू शकत होते, त्यांचेही अर्थकारण आज कोसळताना दिसते आहे.

याच ठिकाणी आणखी एका मनोरंजन उद्योगाच्या प्रकाराचा विचार मांडतो. वाद्यवृंद, शास्त्रीय संगीताचे कार्यक्रम, नृत्याचे कार्यक्रम, गावोगावच्या जत्रा, त्या जत्रांमधून कलाप्रदर्शन करणारे कलावंत, तमाशा कलावंत, लोककलावंत या साऱ्यांवर आज काम नसण्याची परिस्थिती ओढवली आहे. पाडव्याच्या सुमारास तमाशा कलावंतांना, लोककलावंतांना जत्रांची आमंत्रणे यायला सुरुवात होते व नंतरच्या तीन महिन्यांत ते पुढील वर्षभराची बेगमी करून ठेवतात. पण यंदा टाळेबंदीमुळे हे सारं हुकलं. या सर्व कलावंतांसमोर अस्तित्वाचे प्रश्न उभे राहणार आहेत.

या स्थितीत मनोरंजनाचा नवा प्लॅटफॉर्म वेगाने मूळ धरू लागला आहे तो म्हणजे ओटीटी प्लॅटफॉर्म. उपग्रहांच्या आणि डिजिटल सेवांच्या माध्यमातून नेटफ्लिक्स, ऍमेझॉन प्राईम, हॉटस्टार, झी फाईव्ह, व्हूट्स, मॅक्स आणि अनेक. बहुराष्ट्रीय कंपन्यांच्या मालकीच्या व भारतीय मालकीच्या ओटीटी प्लॅटफॉर्मसने मोबाईल, इंटरनेटद्वारे मनोरंजनाची प्रेक्षकांची गरज भरून काढण्याचा प्रयत्न केला आहे व तो बव्हंशी यशस्वी झाला आहे. त्याचे प्राबल्य भारतीय प्रेक्षकांत मोठ्या प्रमाणात वाढू लागले आहे. 'कोविड-१९' काळात मनोरंजनाच्या क्षेत्रात सुरू असलेल्या प्रश्नांचा हा आढावा होता.

३.

कोविडोत्तर काळ असेल का? एक डॉक्टर या नात्याने मी सांगू इच्छितो की, यापुढे आपल्याला कोविडसोबत जगण्याची सवय करावीच लागेल. यावर औषध मिळायला, लस मिळायला अजून काही कालावधी जावा लागेल. टाळेबंदीचा कालावधी जेव्हा संपेल तेव्हा मनोरंजनाच्या क्षेत्रात काय घडेल? 'पुनःश्च हरि ॐ' म्हणून प्रारंभ करावा लागेल.

टाळेबंदीनंतर दूरचित्रवाणी, चित्रपट, नाटक या क्षेत्रात येणारा अर्थस्रोत, भांडवल हे पूर्वीपेक्षा खूप कमी असेल. सध्या सुरू असणाऱ्या सर्व प्रकल्पांवरचा खर्च कमी करावा लागेल. तशा प्रकारच्या सूचना निर्मात्यांना द्यायला वाहिन्यांनी सुरुवात केली आहे. चित्रपट निर्मात्यांनी आपापल्या नव्या प्रकल्पांची आखणी करताना आर्थिक कपातीचं धोरण स्वीकारायला प्रारंभ केला आहे. या क्षेत्रातील सर्वच घटकांना मिळणाऱ्या मानधनात मोठ्या प्रमाणात कपात होणार हे निश्चित आहे. त्याचबरोबर प्रेक्षागृहात प्रेक्षक यावा यासाठी अनेक नवनव्या उपायांचा शोध आता घ्यावा लागेल, त्यादृष्टीने मोठ्या प्रमाणात विचारमंथन सुरू आहे.

नव्या ताज्या दमाच्या प्रतिभावंतांच्या प्रतिभेला नंतरचा काळ हा नव्या संधीची सुरुवात असेल. नवी प्रतिभा,

नव्या कल्पना आणि नव्या संकल्पना यांना वाव देणारा हा काळ असू शकेल. आजवर मळलेल्या पायवाटा सोडून नव्या वाटा शोधाव्या लागतील. टाळेबंदीच्या काळात प्रत्येक वाहिनीचा सर्वसामान्य प्रेक्षकवर्ग मोठ्या प्रमाणात दुरावला आहे, तो परत मिळवण्यासाठी स्वयंपाकघरात अडकलेल्या मालिका, चित्रपटाला त्यातून बाहेर काढून नवे प्रयोग करण्याची गरज निर्माण झाली आहे व ती गरज पूर्ण करण्याची क्षमता येथील प्रतिभावंतांमध्ये आहे. ज्याला आपण इंटेलेक्च्युअल प्रेक्षक म्हणतो, तो प्रेक्षक ओटीटी प्लॅटफॉर्मकडे वळला आहे, त्याची अभिरुची आता बदलली आहे. नव्या प्रयोगशीलतेसाठी आणि सर्जनशीलतेसाठी टाळेबंदीनंतरचा काळ ही मोठी संधी असणार आहे. त्यानंतरच्या काळात ज्याच्याजवळ नवं काही देण्याची क्षमता आहे तो टिकून राहील.

टाळेबंदीनंतरच्या काळात ओटीटी प्लॅटफॉर्मवर येणाऱ्या कलाकृतींची संख्या मोठी राहील. कमी बजेटच्या पण तगड्या कथानकांच्या मराठी चित्रपटांसाठी ओटीटी प्लॅटफॉर्म हा वरदान ठरू शकेल. पण मोठ्या बजेटच्या चित्रपटांसाठी ओटीटी प्लॅटफॉर्म फारसे उपयुक्त ठरणार नाहीत असे मला वाटते. शंभर-दीडशे कोटींचे चित्रपट या प्लॅटफॉर्मवर आणणं परवडणारे नाही. ओटीटी प्लॅटफॉर्मचा परिणाम अभिनय शैलीवर फारसा होणार नाही पण कथानकावर, निर्मितीमूल्यांवर तो परिणाम झालेला दिसेल. अतिशय बंदिस्त कथानक, भरीव आशय असलेल्या कलाकृती येथे आकारास येतील. सदर प्लॅटफॉर्मवर कोणतेही बंधन नाही. लैंगिकता, हिंसाचार, शिव्याप्रधान किंवा अयोग्य भाषेचा वापर असलेल्या मालिका, चित्रपटांचा भडिमार आपल्याला येथे पाहायला मिळतो. पण काही कालावधीनंतर या साऱ्या गोष्टी बाजूस पडतील आणि संपूर्ण कुटुंबांनी एकत्र बसून पाहण्याजोगे कार्यक्रम यावर दिसू लागतील, असा मला विश्वास वाटतो.

टाळेबंदी उठल्यानंतर एक महत्त्वाचा प्रश्न हाताळावा लागणार आहे तो तमाशा आणि लोककलावंतांचा. त्यांच्यासाठी शासनाला स्वतंत्र पॅकेज द्यावं लागेल. त्यांच्यासाठी शासनाकडून विनातारण कर्जाची व्यवस्था निर्माण करावी लागेल. त्यांचा पुढील वर्षाचा हंगाम सुरू होण्यापूर्वी वेगळा रोजगार उभारावा लागेल. त्यांच्यासाठी विविध कार्यक्रमांमध्ये स्वतंत्र व्यासपीठ निर्माण करावे लागेल. याचबरोबर स्वानुभवाने सांगतो की, चित्रपट मालिकांच्या क्षेत्रांत काम करणाऱ्या सर्वच प्रकारच्या कामगारांसाठी निदान सहा महिन्यांकरिता म्हणून काही आर्थिक तरतूद करणे गरजेचे असेल.

चित्रपट, नाटक, दूरचित्रवाणी व्यवसायाला केवळ मनोरंजनाचं साधन न मानता उद्योगाचा दर्जा मिळवून देण्याची नितांत गरज निर्माण झालेली आहे. या क्षेत्रातील 'ग्लॅमरस रोजंदारी'चे स्वरूप बदलून त्याला विशिष्ट व ठोस निश्चितता आणून देणं ही काळाची गरज असेल. 'कोविड-१९' काळात या संपूर्ण व्यवसायावर ओढवलेल्या संकटाच्या पार्श्वभूमीवर संसदेत आणि सर्वच व्यासपीठांवर आग्रह धरण्याची ही वेळ असेल. मुंबईत केंद्रित झालेल्या चित्रपट-दूरचित्रवाणी-नाट्यसृष्टीचे विकेंद्रीकरण करणे गरजेचे असेल. सिंधुदुर्ग,

कोल्हापूर, सांगली, सातारा अशा ठिकाणी हे विकेंद्रीकरण झाले तर त्यामुळे रोजगारांच्या संधी मोठ्या प्रमाणात उभ्या राहू शकतात आणि तसं घडेल.

यापुढे मानवजातीला कोविडसमवेतच जगावे लागेल. या व्यवसायावर टांगती तलवार आहे हे जितकं खरं आहे तितकंच अनेक नवीन संधी आपली वाट बघत असण्याचीही शक्यता आहे. आता भिंतीला पाठ लागली आहे, यापेक्षा मागे जाणे नाही. आता फक्त उसळी मारून परिस्थितीवर मात करणे, हा आशावाद जपावा.

